

В. А. Криклій,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ТА ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ

У статті проведено дослідження становлення закордонних систем пенсійного забезпечення. На основі аналізу специфіки та тенденцій кожного історичного періоду в контексті економічного розвитку провідних країн світу запропонований власний варіант виділення етапів їх становлення.

The foreign Pension Systems formation Research is proposed in the article. On the basis of the specifics and tendencies analysis of every historical period in the leading countries economic development, the own development stages segregation is provided.

Ключові слова: закордонні системи пенсійного забезпечення, соціальний захист, періодизація, система соціального страхування, пенсійні фонди.

ВСТУП

В основі будь-якої соціально-економічної політики суспільства лежить питання соціального захисту та пенсійного забезпечення населення.

З давніх давен до теперішнього часу на цю проблему звертали увагу в своїх працях вчені різних економічних шкіл і напрямів, зокрема: Платон, Аристотель, Т. Мор, Т. Кампанелла, В. Петті, А. Сміт, Д. Рикардо, К. Маркс, А. Маршалл та багато інших [2; 5; 11; 14; 15; 17; 18].

Паралельно з науковими дослідженнями проблеми пенсійного забезпечення та соціальної справедливості в суспільстві йшов еволюційний процес розвитку форм, методів, механізмів і систем пенсійного забезпечення та соціального захисту. Особливо швидкими темпами це відбувалося, починаючи з XIX століття.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Серед дослідників існують різні підходи щодо періодизації становлення західних національних систем соціального захисту та пенсійного забезпечення. Це зумовлює необхідність проведення подальших досліджень еволюції, тенденцій і специфіки розвитку західних систем пенсійного забезпечення з метою чіткого визначення етапів їх становлення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Відомий французький учений Н. Рише [12] проводить поділ за ознакою охоплення населення системами

соціального захисту та пенсійного забезпечення і виділяє наступні три етапи:

1 етап — охоплює всю епоху капіталістичних відносин до кінця другої світової війни. На цьому етапі з'являються соціальні гарантії. Він характеризується неповним охопленням непрацюючих і працюючих членів суспільства основними формами соціальних гарантій. Характерним для цього етапу були добродійність та взаємодопомога.

2 етап — охоплює період 50—80-х років XX століття. Цей етап характеризується розповсюдженням різних форм соціального захисту усього населення провідних країн світу. Основними формами стають — соціальне страхування і забезпечення, яке здійснюється у рамках держави. Формування нової системи в основному припадає на час економічного підйому.

3 етап — перехідний (90-ті роки XX століття) — відбувається в обстановці зниження темпів економічного зростання, характеризується зближенням форм, методів соціального захисту і допомоги в різних країнах.

До початку епохи індустріалізації і урбанізації основну підтримку в країнах Європи літні люди отримували від своїх сімей. Але цей метод забезпечення старості був підірваний масовою міграцією в міські центри, що сталася у кінці позаминулого століття (а у Великобританії істотно раніше), наслідком якої став розпад патріархальних сімей. Крім того, економічні зміни, невизначеність і відсутність належних фінансових інструментів для здійснення накопичень знижували можливості пла-

нування своєї старості та здійснення необхідних заощаджень.

Промисловий робочий клас почав вимагати формування нових методів вирішення проблеми забезпеченої старості. Одним з таких методів стало формування спілок взаємодопомоги і фондів взаємної підтримки, в які робітники вносили номінальну суму, а потім могли отримати з них необхідну допомогу в разі травми, смерті годувальника сім'ї або зниження працездатності при настанні старості. Проте ці фонди часто страждали від некваліфікованого управління. Крім того, відсоток охоплення ними робітників був дуже незначним. У 1889 році канцлер Отто фон Бісмарк створив першу в світі загальнонаціональну і засновану на власній системі акумуляції платежів систему страхування старості, частково відвівши тим самим робітників з-під впливу соціалістів. На межі віків у європейських країнах серйозно дебатовалося питання, чи створювати загальнонаціональні системи пенсійного страхування за прикладом німецької, або ж вужчу систему, яка б доповнювала заходи, що здійснюються у рамках допомоги біднякам. На користь німецького підходу було те, що така система розв'язала проблему забезпечення усіх літніх людей, мала власну фінансову базу і не підривала стимулів до праці й накопичення у населення. Протилежний же підхід мав той плюс, що обходився набагато дешевше, оскільки вважалося, що не всі літні люди потребують державного забезпечення.

У 1891 році Данія прийняла вузьку схему пенсійного забезпечення і незабаром такого ж роду схеми з'явилися в Австралії, Ірландії, Ісландії, Франції, Великобританії і Новій Зеландії. Проте поступово ситуація змінювалася, і на початок Другої Світової Війни національні системи пенсійного забезпечення вже були створені в Австрії, Бельгії, Болгарії, Угорщині, Великобританії, Греції, Іспанії, Італії, Люксембурзі, Нідерландах, Польщі, Португалії, Румунії, США, Франції, Чехословаччині і Швеції. Але пенсії забезпечували лише близько 15-20% від суми заробітної плати, оскільки головною метою системи в той період була, перш за все, боротьба з бідністю.

Проте, надалі центр тяжіння був перенесений з боротьби проти бідності на створення держави загальної благочинності. Це призвело до поступового підвищення загального рівня державного пенсійного забезпечення і розширення кола населення, охопленого розподільними схемами. Досягті такого результату дозволили високі темпи післявоєнного економічного зростання і сприятлива демографічна ситуація.

Нові пенсійні системи були сформовані в Швейцарії (1949 р.), Нідерландах (1957 р.), Швеції (1960 р.), Норвегії (1966 р.) і Канаді (1966 р.). У інших країнах Європи, а також у США і в Японії відбувалося активне розширення застосування існуючих схем взагалі за рахунок додавання до вже охоплених малозабезпечених верств населення нових, відносно краще заробляючих громадян. Таким чином, на користь поколінь, що виходили на пенсію у 60—70-х роках XX століття відбувся колосальний перерозподіл прибутків від працюючих поколінь.

Істотне підвищення рівня державного пенсійного забезпечення в розвинених країнах призвело до того,

що фінансове навантаження, пов'язане із утриманням літнього покоління, істотно зросло. На прикінці XX століття витрати держав на виплати державних пенсій складали дуже істотну долю ВВП, зокрема, в Італії вони склали 14,2% ВВП, у Франції — 13,3%, у Німеччині — 12,3%, в Швеції — 11,3%, в США — 6,9%, у Великобританії — 6,4%, в Канаді — 6,0%, в Японії — 5,7%.

Досліджуючи питання періодизації становлення західних національних систем соціального захисту та пенсійного забезпечення, слід зазначити, що існують й інші точки зору. Так, наприклад, В.Д. Роїк [13] хоча і виділяє три етапи розвитку західних національних систем соціального захисту працівників, але встановлює їх в дещо інших часових рамках, ніж інші дослідники [12]:

1 — становлення (з 80-х років XIX століття до кінця 20-х років XX століття);

2 — розвиток (кінець 20-х — початок 60-х років XX століття);

3 — сучасний (з кінця 60-х років — до кінця XX століття).

Кожен з цих етапів він відрізняє певним характером громадських стосунків, рівнем розвитку виробництва, станом економіки і рівнем розвитку теорії соціального захисту та пенсійного забезпечення.

На першому етапі відбувалося становлення систем соціального захисту та пенсійного забезпечення працівників. На цьому етапі відбувалася розробка соціального законодавства, формування систем соціального страхування і охорони праці, обґрунтування принципів фінансування і розподілу відповідальності між працівниками і працедавцями. До цього періоду відноситься введення першої обов'язкової системи соціального страхування в Німеччині за моделлю німецького канцлера О. Бісмарка, яка включала в себе: забезпечення у разі хвороби (введено з 1883 р.), нещасних випадків на виробництві (з 1884 р.) та по інвалідності і старості (з 1889 р.). Ця діяльність держави була викликана необхідністю рішення соціальних проблем, викликаних класовою боротьбою усередині країни.

На другому етапі, як зазначає автор, відбувався розвиток західних національних систем соціального захисту та пенсійного забезпечення працівників. На цей процес, як зазначає дослідник, вплинули як політичні, так і економічні обставини цих років, зокрема:

— революція (1917 р.) в Росії і становлення радянської системи соціальної підтримки та пенсійного забезпечення населення;

— руйнівні наслідки Першої і Другої Світових Війн;

— економічна криза 1929-33 рр. і викликана нею криза ліберальної моделі економічного розвитку, а також посилення тенденції до державного регулювання економіки.

Ці чинники визначили усвідомлення необхідності розширення сфери соціального захисту, охоплення нею усіх груп працівників, якісне підвищення рівня соціального захисту населення, а також обґрунтували втручання держави в соціально-економічні процеси.

У цей період відбувається виникнення теоретичних основ ідей індустріалізму (Ф. Тейлор) та їх втілення на практиці через потоково-конвеєрне виробництво. Пізніше, на противагу ідеології індустріалізації, на Заході з'являються теорії гуманізації праці, підвищення

рівня соціального захисту індивідів суспільства — ергономічні теорії (Е. Мейо, М. Фоллет), теорії потреб (А. Маслоу, Ф. Герцберг). Основною особливістю другого етапу В. Д. Роїк називає «підвищення ролі держави у формуванні систем охорони праці, соціального страхування і допомоги, охорони здоров'я і професійної освіти» [13, 45].

Третій етап — сучасний етап. Він характеризується змінами трудового процесу, викликаного постіндустріальною модернізацією, підвищенням вимог промислового виробництва до працівника і відповідно працівника до умов і охорони праці, рівня медичного і реабілітаційного обслуговування і, як наслідок, стійким зростанням витрат на соціальні програми.

Близькою до В.Д. Роїка є і позиція російського дослідника В.В. Басова [4].

Підсумовуючи даний аналіз існуючих точок зору, щодо періодизації становлення системи пенсійного забезпечення, слід зазначити, що як вищезазначені науковці [12; 13], так й інші [4], на нашу думку, не досить адекватно відображають етапи розвитку системи пенсійного забезпечення західних країн.

Поділяючи, в цілому, вищезазначені підходи, необхідно відмітити, що при поділі на етапи розвитку та становлення пенсійних систем західних країн, на наш погляд, необхідно враховувати й інші чинники.

По-перше, хоча пенсійна система з'явилася в епоху капіталістичних стосунків, її прототип з'явився ще в епоху феодальних стосунків (наприклад, Судебник Івана IV (1589 р.), соборне укладання 1649 р. тощо).

По-друге, на процеси становлення західної системи пенсійного забезпечення вплинули не тільки революція (1917 р.) в Росії, наслідки Першої та Другої Світових Війн та економічна криза 1929—1933 рр., як зазначають дослідники [13, 45], але й розпад СРСР (1991 р.), наслідки економічних криз 1989 р. та 2004 р. і світової фінансової кризи, яка почалась у 2007—2008 рр., які, в свою чергу, призвели до скорочення обсягів промислового виробництва, зменшення обсягів реальних коштів державних бюджетів, що виділялися на соціальний захист та пенсійне забезпечення населення тощо.

По-третє, в періоди економічних та фінансових криз, скорочення чисельності зайнятого населення при одночасному збільшенні обсягів відкритого і прихованого безробіття у роботодавців та найманих працівників зменшується зацікавленість у якості робочої сили, що також негативно впливає на обсяги відрахувань до державних бюджетів та зменшення зацікавленості в цьому з точки зору соціальних партнерів.

По-четверте, суттєву роль у скороченні обсягів відрахувань на соціальний захист та пенсійне забезпечення населення в період економічних криз, поряд з об'єктивними причинами, відіграють й суб'єктивні чинники. Вони знаходять своє відображення в недостатньо високому рівні пенсійного забезпечення та організації державного регулювання зайнятості населення з боку відомств, що піклуються питаннями праці, соціальної політики та зайнятості населення, і, як наслідок, наданні переваги у фінансуванні заходів пасивної політики у сфері зайнятості, і пенсійного забезпечення та недооцінки фінансування заходів активного соціального та пенсійного забезпечення.

ВИСНОВКИ

Тому, враховуючи вищевикладене, з нашої точки зору, доцільно виділити наступні періоди становлення пенсійної системи західних країн:

1 етап — епоха феодальних та початку капіталістичних стосунків, поява “прототипу” пенсійної системи та соціального забезпечення.

2 етап — кінець XIX століття — 20 роки XX століття — становлення західних систем пенсійного забезпечення, розробка соціального законодавства, формування перших систем соціального страхування і охорони праці.

3 етап — початок 30-х років — середина 40-х років XX століття — негативні наслідки економічної кризи та Другої Світової Війни, неповне охоплення непрацюючих членів суспільства і працюючих основними формами соціальних гарантій.

4 етап — охоплює кінець 40-х—70-і роки XX століття — розповсюдження різних форм соціального захисту всього населення провідних країн світу. Економічний підйом, соціальне страхування і пенсійне забезпечення стають основними формами державної підтримки.

5 етап — 80-ті роки — кінець 90-х років XX століття — зниження темпів економічного зростання та, як наслідок, — соціального захисту та пенсійного забезпечення, а також збільшення форм, методів соціального захисту і пенсійного забезпечення в різних країнах. Розпад соціалістичного табору (1991 р.). Економічна криза 1998 р.

6 етап — початок XXI століття — 2008 рік — підвищення темпів економічного зростання різних країн, а також розвиток форм і методів соціального захисту і пенсійного забезпечення населення. Підвищення вимог промислового виробництва до працівників і відповідно працівників до умов і охорони праці, рівня методичного і реабілітаційного обслуговування, і, як наслідок, стійке зростання витрат на соціальні програми. Істотне вдосконалення пенсійного законодавства та підвищення рівня державного пенсійного забезпечення.

7 етап — з 2007 року по теперішній час — зниження темпів економічного зростання, скорочення реальних витрат на соціальну допомогу та пенсійне забезпечення населення.

Не претендуючи на остаточний варіант виділення етапів становлення системи пенсійного забезпечення в західних країнах, слід зазначити, що, з нашої точки зору, продовження досліджень досвіду, етапів та тенденцій кожного історичного періоду в контексті економічного розвитку провідних країн світу дає можливість застосовувати цей багаторічний досвід з його проблемами та здобутками як в Україні, так і в інших країнах світу.

Література.

1. Антюшина Н., Сильвестров С. От общего рынка к социальной Европе // Человек и труд. — 1998. — № 1. — С. 30—33.
2. Аристотель. Политика: сочинение в 4-х томах. М.: Мысль, 1983. — Т.4.
3. Афанасьев С. А. Негосударственные пенсионные фонды: два года на отечественном рынке // Экономика и жизнь. — 1995. — № 4. — С. 9.
4. Басов В. В. Негосударственные пенсионные фонды как институт социальной защиты населения:

дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01. — Н.Новгород, 2000 — 179 с.

5. Воспоминания о К.Марксе и Ф.Энгельсе. Ч.2. / Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. — 3-е изд., доп. — М.: Полиздат, 1988.

6. Зубченко Л. Пенсионная система Франции: состояние и перспективы реформирования. // Вопросы экономики. — 1995. — № 9. — С. 56—63.

7. Кудрявцев О.Ф. Гуманистические представления о справедливости и равенстве в "Утопии" Томаса Мора // История социалистических учений. — М., 1987. — С. 197—214.

8. Ламперт Х. Социальная рыночная экономика. Германский путь. — М.: Дело, 1993. — 224 с.

9. Либман Г., Преснякова Л. «Шведская модель» социальной политики. — М.: Российский экономический журнал, 1993. — № 8. — С. 88—95.

10. Малютина Н.Н. Развитие системы пенсионного обеспечения в зарубежных странах. — М.: Труд за рубежом, 1995. — № 3. — С. 104.

11. Платон и его эпоха. — М.: Наука, 1979. — 318 с.

12. Рише Н. Европейское социальное пространство: проблемы реформирования. // Вопросы экономики. — 1990. — № 11 — С. 42.

13. Роик В.Д. Социальная защита работников и процесс рисков. — Издательство Черноголовка, 1994. — С.45.

14. Самуэльсон П. Экономика. — М.: НПО «Алгон», ВНИИСИ, 1992. — 2 т.

15. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. — М.: Соцэкгиз, 1935. — 371 с.

16. Чейре Э. Частная система социального обеспечения: опыт чилийских экономических реформ. — М.: Дело, 1992. — 174 с.

17. Шедевры мировой экономической мысли. Т.1. Исследование о природе: (Отдел. гл.) / Смит А. — Петрозаводск: Петроком, 1993. — 319 с.

18. Штекли А.Э. "Город солнца": Утопия и наука. — М., 1978.

19. Якушев Л.П. Некоторые вопросы стратегии осуществления пенсионной реформы в России // Пенсия. — 1997. — № 4. — С. 9.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ:

— відомості про автора (авторів): ім'я, по батькові, прізвище, вчене звання, вчений ступінь, посада і місце роботи, службова і домашня адреси (з поштовим індексом), контактний телефон;

— УДК;

— назва статті мовою оригіналу та англійською мовою;

— коротка анотація (2—4 речення) мовою оригіналу та англійською мовою;

— ключові слова;

— текст статті повинен мати такі необхідні елементи: вступ (формулюється наукова проблема, ступінь її вивченості, актуальність тієї частини проблеми, якій присвячена стаття), постановка задачі (формулюються мета і методи дослідження), результати (викладається система доведень запропонованої гіпотези, обґрунтовуються наукові результати), висновки (вказується наукова новизна, теоретична і практична значущість результатів дослідження, перспективи подальших розробок з цієї теми). Розділи повинні бути виділені;

— обов'язковий список використаних джерел у кінці статті;

— обсяг статті — 12—25 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків);

— шрифти найпоширенішого типу, текстовий шрифт та шрифт формул повинні бути різними;

— ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у **чорно-білому** вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. До графіків та діаграм мають бути подані таблиці, на основі яких вони збудовані;

— разом із друкованою статтею треба подати її електронний варіант на CD носії або електронною поштою. Файл статті повинен бути збережений у форматі DOC для MS Word. Схеми, рисунки та фотографії слід записувати окремими графічними файлами форматів TIF, BMP, JPG, в імені яких зазначається номер ілюстрації у статті, наприклад pict 4.tif.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

Адреса редакції: 04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

для листування: 04112, м. Київ, а/с 61; economy_2008@ukr.net

Тел.: (044) 458-10-73, 223-26-28, 537-14-33

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА: "САММІТ", "ІДЕЯ", "БЛІЦ ІНФОРМ", "KSS", "МЕРКУРІЙ", "ПРЕСЦЕНТР", "ВСЕУКРАЇНСЬКА ПЕРЕДПЛАТНА АГЕНЦІЯ", "ФЛОРА", "ПЕРІОДИКА", "КОБЗАР", "ДІАДА", "ДОНБАС ДЕ-ЮРЕ", "ДІЛОВА ПРЕСА", "ФАКТОР"